

DANTE, AKIT OLVASNUNK KELL

1321 szeptemberében Dante egy olyan egyszerű betegségben — talán kezdődő tüdőgyulladásban — halt meg, amelyet ma egy orvostanhallgató is meggyógyítana, s még antibiotikumot sem venne igénybe. Tudomány és irodalom hallatlanul fejlődött azóta; de az *Isteni Színjáték* tökéletes építménye, amelynek alapjai és csúcsai a múltba és jövőbe nyúltak le és fel, páratlanul áll. Nincs mit csodálkozni azon, hogy a hányt-vetett Firenzei egyéb munkái, a versek, értekezések, viták, de még *Az új élet* is, elvesztették szélesebb olvasóközönségüket, bár *Az új élet* szonettjeiért kár; ha kiemeljük őket a fellengzős próza szövevényéből, petrarcai sorozatként elevenednek meg, ami bók is a Költő felé, meg nem is. De a Színjáték olyan, mint az idővel dacoló katedrális, arányaiban és csipkés részleteiben is megkapó; élő emberek emléke és sejtelmes árnyak nyoma népesíti be zegzugait, szépség és zordon tragikum, lelki ragyogás és halk bánat suhog a pillérek között, akár az emberi lélekben, és mindez körülveszi az Anyag, a katolikus szigorúsággal összerakott, példásan elrendezett, jórészt inkább csak sejtett, mint ismert törvények szerint kiválogatott, szemmel-kézzel érzékelhető Emberség, csupa Kóműves Kelemenné akkora faltérségekben, amelyek mintha a kozmikus repülések íveit akarnák kitölteni, bár fordított irányban, az Én mélységei felé. Mert ekkora a katedrális, évekig lehet járni, s még mindig akad benne felfedezni és megbámulni való, elszédülni a világok találkozását jelző keskeny pallókon, kitekinteni az utópisztikus, a legnemesebb emberi reménnyel csillogó örök béke tájai felé. Dante Vergiliust választotta vezéréül, és már ezzel kilépett a középkorból, átértett a reneszánszba, és máig vetítette ki az emberiség tiszteletének vagy fájdalmas megtaposásának kettősségét, s választásra hívott minden halandót. Amint telik az idő, a részletek mellett egyre inkább előjönnek a Műből a dimenziók, amelyek akkor valószínűtleneknek tetszettek, de ma természetesen illeszkednek be zaklatott világképünkbe.

Vallomás ez, az olvasó és nem a filológus vallomása, s az elsőt mindenképpen előnyben kell részesíteni, mert a mi, ti, ők kategóriájához tartozik, akiben a világkép minden irányban ható faktorként dolgozik. Az *Isteni Színjáték* ismerete kihagyja az emberben az én- és a világ-öntudatot, roppant távlatok fényébe helyezi az értelmét mindannak, amit tud, akár történelemből, irodalomból és művészetből, akár érzelmi és lelki tapasztalatból; valahogy átformálja az egyéniségét, mert mindig vezető árnyként lebeg előtte a nagyszerű Első Személy, az Én, akit Dante igazi hőséül választott, és úgy írta meg alkotását, hogy az eltévelyedés, zavar, kétely és megaláztatás után a tisztulás, kiengesztelődés és a felmagasztosulás várja. Ezzel a belső elragadtatással él mindenki, aki hétköznapi kenyérdarabként fogyaszt rendszeresen az *Isteni Színjáték*ból; nem egy tudománynak hódol, hanem egy művészi jogának, amely ugyan titokban hat, de ellenállhatatlanul.

Nem a tudományos dantológiát hirdetem, ez nem évfordulás és nem közírási téma. A tudományos diszciplína csak akkor születhetik meg, ha előbb érvényesül a másik dantológia, az olvasói, ha ennek az ösztönzése

arra bír valakit, hogy felcsapjon mentornak, a kutatás, rendszerezés, összefoglalás igényével, megtanuljon kifogástalanul olaszul, s hozzá még két-három nyelven, amivel eljuthat jövődó tudományosságában az alapfokig. A romániai magyarság konkrét értelmiségi viszonylatában, sajnos, egyelőre még reményünk sem lehet arra, hogy dantistánk támadjon. A kérdés egyelőre az, hogy például az a — mondjuk: marosvásárhelyi — orvostanhallgató, aki ma ki tudná kúrálni halálos betegségéből a Költőt, mennyire ismerné elképzelt páciensét, el tudna-e beszélgetni vele egyik-másik gondolatáról. Sokszor halljuk, hogy nálunk a Dante-kultusz tulajdonképpen formai, mert van ugyan teljes magyar Danténk, de nálunk nem került be az olvasmányok közé. És ez mai, 1971-es állapot, hat esztendővel 1965 után, amikor Dante születésének 700. évfordulóját ünnepelte a világ. A mi szellemiségünk akkor egyetlen méltó, méreteiben is imponzáns produktummal lépett a nagy számbavétel mezőnyébe: Gy. Szabó Béla fametszet-sorozatával, húsz év munkájának meg-megszakadóan érlelt, de végül is kiteljesült gyümölcseivel. De kiadói felelőseinknek nem jutott eszébe, hogy népszerű, olcsó kiadásban a romániai magyar olvasó asztalára tegyék az *Isteni Színjátékot*. És a hat magyar színház sem gondolt arra, hogy az élőszó erejével sugározza rá a közönségre Dante igéit valamilyen montázs vagy másfajta rendezvény keretében, holott a példa kézen járt, holott a bukaresti Lucia Sturdeanu-Bulandra, akár a budapesti Thália Színház deszkáin. Ezek kézenfekvő lehetőségek voltak, de egyebet is lehetett volna csinálni. A két évforduló között eltelt hat esztendő folyamán hazai magyar sajtónkban talán le sem írták Dante nevét.

Holott büszkén kell arra gondolnunk, hogy az első teljes magyar Színjáték megteremtője, Szász Károly, innen származik. A román népnek az első formahű és teljes fordítást a nagy erdélyi költő, George Coșbuc adta. Talán az sem véletlen, hogy amikor Coșbuc elkezdte munkáját, Fogarason egy fiatal tanár, Babits Mihály magyarul bírkózott a Pokol szövegével, távol Itáliától, de még a nagy szellemi központoktól is. Kolozsvárt dolgozott tizenöt esztendőn át, 1950—1965 között az új román fordításon Eta Boeriu, s a fordítónő kitüntető barátsága folytán tanúja és részese is lehettem a nagy munkának, amikor kikérte szerény észrevételeimet. Az említett bukaresti színpadi feldolgozáshoz az ő szövegét használták, az Írószövetség díjjal tüntette ki, fordítása nemrégén népszerű kiadásban is megjelent. Mégis, egyik vidéki napilapunk műveltnak számító szerkesztője, aki megírta az évfordulós megemlékezést Dantéről, ignorálja Eta Boeriu nevét, és iskolásan megreked Coșbucnál.

De lám, valami mégis él és hat ebből a szellemből... Nemrég felkerestem Bencsik János, a fiatal, sepsiszentgyörgyi származású grafikusművész, aki most végezte el tanulmányait Bukarestben, és megmutatta litográfiai úton készült Dante-illusztrációit — a diplomamunkáját. Évek óta ismerem Bencsik Jánost, sok munkáját láttam, figyelemmel kísérhettem a fejlődését, de nem sejtettem, hogy első éves kora óta Dante foglalkoztatja és izgatja, erre a nagy munkára készül, ezt állította be végcélul tanulmányi korszakához. Nos, önként adódik a kérdés, hogy milyen ez a sorozat a Gy. Szabó Bélához képest? Úgy gondolom, hogy az összehasonlítás felesleges. A különböző technikákat, különböző látásmódokat, a generációs távolságból is adódó különböző elképzeléseket nem érdemes összehasonlítani. De azt meg kell jegyezni, hogy véleményem szerint a

fiatal Bencsik a Múnek éppen azt a dimenzionális nagyságát helyezte érdeklődésének a középpontjába, amelyet említettem, ezt akarta kiexpo- nálni a maga sajátos eszközeivel. Nem a hely és figura a fontos számára, hanem az egész dantei világ makrokozmosza, sajátos kozmikus rendszere, amely ma a legjobban érdekel bennünket. Annak ellenére, hogy mindnyá- jan, akik Dantéről magyarul gondolkozunk, a Babits neveltjei vagyunk.

Babits teljes Színjátéka most már egészében is félszázados. Teljesít- ménye a magyar irodalom élvonalához tartozik. De úgy is lehet mondani, hogy legendás tetté vált, aminek a fénye riasztotta azokat a fordítókat, akik utána következtek az életben és irodalomban. Akárhogy is, lemara- dásnak számít, hogy Babits óta nem született újabb magyar Színjáték, mert a nyelv fejlődésének, gazdagodásának, átalakulásának a tükrében egyre erősebbnek látszik az a tétel, hogy a világirodalom legkiemelkedőbb alkotásait minden nemzedék számára újra le kell fordítani, különben az olvasó elszakad a műtől. Másrészt: amikor Babits az első világháború végére elkészült fordításával, Olaszországban a Dante-kutatás új szakaszba lépett. Az *Isteni Színjáték*nak nincs kritikailag ellenőrzött szövege: Dante kézírata elveszett. A Poéta halála után oly sok és annyiféle másolat került forgalomba, hogy — bár jó részük később elkallódott — több mint hat- százat tartanak nyilván a világ könyvtáraiban. Sok másoló a maga ízlése és felfogása szerint módosította a szöveget, többen hibás másolatról dol- goztak. Bonyolítja a kérdést, hogy a legrégebbi — 1330 előtti — máso- latok szintén elveszték, s a kutatók csak a későbbiekre támaszkodhattak. Érdekes, hogy a kritikai szöveg kidolgozására az első kísérletet egy angol kutató tette (E. Moore, 1894), s ehhez körülbelül kétszáz kódexet vizsgált át — sikertelenül. Néhány évvel később az olasz Dante-társaság megbízta G. Vandellit a kérdés teljes felgöngyölítésével. Vandelli húsz évig dolgo- zott az ún. „logikus foldozás“ alapján, a régi olasz irodalom és a toszkán nyelvjárás nagyszerű ismeretében, és (bár módszerét sokan bírálták) így született meg 1921-ben kiadott szövege, amelyen utólag még többen csi- szoltak és javítottak. A legjobb kiadás ma a Natalino Sapegno-féle (Ric- cardo Ricciardi, Milánó—Nápoly, 1957). Több mint 1200 oldalas mű, appa- rátusának külön érdeme, hogy röviden összefoglalja az előző kommentárok leglényegesebb megállapításait. Van már természetesen Commedia-szótár is.

1962-re elkészült a teljes magyar Dante, de a magyar filológia adós Babits fordításának tudományos revíziójával, mégpedig nemcsak értelme- zési, de formai és stilisztikai szempontból is, ami ismét csak fékezte egy új fordítás elkészültét. Rónai Mihály András (eddig visszhangtalan) kí- sérlete után 1965 körül Weöres Sándor látott neki a nagy munkának Kar- dos Tibor, a nagy hírű magyar dantista szövegtámogatásával. Fordításából a Pokol öt első éneke meg is jelent a budapesti *Filológiai Közlönyben* (1966. 1—2), Kardos Tibor utószavával.

Babits fordításával kapcsolatban Kardos idézi Weöres kijelentését: „Én nem jobbat akartam alkotni, hanem mást! . . . Babits metódusa telje- sen eltér az enyémtől. Ő miniaturista, én freskót akarok létrehozni, amit egyszerre kell a falakra vetíteni . . .“

Amikor ezeket a sorokat olvastam, a fiókomban már sok fordítás- töredékem rejtett a Pokol énekeiből, sőt a Purgatóriumból is valami. Ha utólag visszagondolok, az első ösztönzést azok a — főként levélbeli — véleménycserék szolgáltatták, amelyeket időközben megboldogult apósom-

mal, Giacomo Pasquali salernói középiskolai tanárral folytattam, aki szabad idejében szenvedélyes Dante-olvasó és -magyarázó volt; így kezdtem beleásni magam Babits szövegének zezugaiba, s vettem a margóra a magam megfogalmazásait. De jótékonyan és ösztönzően hatottak rám azok a beszélgetések is, amelyeket Eta Boeriuval folytattam egyszer-másszor. Apósom jóvóltából lassanként szert tettem a korszerű könyvnyagra is. 1965 májusában az *Utunk* közölte is fordításomban a Pokol első énekét, amelyet erre az alkalomra — ideiglenesen — végleges formába öntöttem.

Azóta a kísérleteim nem sokkal gyarapodtak, s egyelőre nem is ígérnek lényegesebb folytatást, amit csak a magam szempontjából bánok. Mégis, amikor Weöres szavait elolvastam, valami megvilágosodott előttem. Nem, a képzőművészeti hasonlattal nem érthetek egyet: a Commedia nem freskó, amelyet a falra lehet és kell vetíteni. De Weöres Sándor a fején találta a szöveget abból a szempontból, hogy Babits fordításának *általános intonációja* avult el, illetve — véleményem szerint — volt hibás kezdettől fogva, bár — ezt nyomban hozzá kell tenni — részben a Purgatóriumban, de főként a Paradicsomban csodálatosan feljavult. Ám a Színháték egy nagy „discorso“, beszéd és monológ, az első személy közvetlensége, folyamatosan áradó, egyszerű és elegáns, máskor zordon és heves, de semmiképpen sem patetikus és fenséges.

Engem első pillanattól kezdve ez a „discorso“ foglalkoztatott, a visszaemlékező, vallomások, de szilárd hang, amely egy tanult és csiszolt elme gördülékeny gondolkozásával párosul, s fel-felcsapásai is a „dolce stil nuovo“ közvetlenségének a határai között maradnak. A freskó foltokat, szövegeket, néminemű darabosságot tételez föl, amit nem találók helyénvalónak a Commedia előadásmódjára vonatkoztatva. Dante sorai úgy folynak egymásba, mint összeömlő patakocskák, sima „enjambement“-ok, egyszerű átmenetek, elegánsan, de nem bonyolultra szerkesztett mondatok képében. A dimenziók fölöttük és körülöttük lebegnek, gyakran megfoghatatlanul, mint a spirálkőd csíkjai. Az egésznek az összemosódásából keletkezik a dantei, ma is lenyűgöző és sokat mondó világ. Egy szilánknyi az, amit a Pokol második énekében itt közzéteszek kísérletemből. Aki összeveti sorait a Babits és a Weöres szövegével, több helyütt értelmezési és formai eltérést is tapasztal, de ezek most nem fontosak, bár természetesen hiszek abban, hogy az én eljárásom a helyes. Ám én csak egy szerény hang-kísérlettel szeretnék belépni az ünneplők táborába, amely a mi házunk táján amúgy is szerény.

A POKOL MÁSODIK ÉNEKE

3

*Elment a nap s a barna este lassan
megenyhítette minden lelkes állat
terhét a földön; s én csak egymagamban*

6

*készültem ott, hogy háborúba szálljak
az út s a szánalom sok képe ellen,
amit a józan ész elmébe tárhat.*

9

*Segítsetek, múzsák, s te, büszke szellem!
Ó ész, mit láttam, bízd csak azt kezemre,
nemes fényed most égjen teljesebben!*

- 12 *S kezdém: — Költő, habár oly jól vezetsz te,
tekintsd erényemet, elég erős-e,
s e hosszú útra ne vigyél, ha gyenge.*
- 15 *Mondod ugyan, hogy Silvius nagy őse
romlandó testtel, érzékekkel áldva
szállott alá a végtelen időbe,*
- 18 *de az, hogy Ó, ki a gonoszt nem állja,
irgalmas volt, hatását jól lemérve,
mert tudta, hogy ki-mi, s mi lesz utána,*
- 21 *nem hat méltatlanul az emberészre:
hiszen az áldott Róma s földhatalma
atyjával őt az égi hon segítte.*
- 24 *Ez is, az is (a valót nem takarva)
szent helyéül választott a széeknek,
mely első Péter utódját uralja.*
- 27 *Nagy útjához, melyért méltán dicséred,
magának és a pápai palástnak
győzelmet szerző tetteket idézett.*
- 30 *S majd jött a Választott Edény, ki várta
emelt amott erősségül a hitnek,
miből az üdvösség ösvénye támad.*
- 33 *De én miért készüljek? S ki segíthet?
Nem Aeneásé, nem Pálé erényem,
méltónak nemcsak én, mások se hisznek.*
- 36 *Ha most elindulok veled serényen,
utam nem lenne más, mint esztelenség;
légy bölcs, itélj: mert én ezt föl nem érem. —*
- 39 *És mint aki utólag bánja tettét
s jobb érveket keres új ötletekben,
melyek ismét a kezdetig vezessék —*
- 42 *a szürke síkon én is ezt kerestem,
mert gondolatban átéltem a tervet,
ahogy a szertelenség szülte sebtén.*
- 45 *— Ha jól értettem, mit a szád kiejtett —,
felelt a drága szellem árnyalakja,
— a gyáva kétkedés sebezte lelked;*
- 48 *az embert ez gyakorta megriasztja
és lankad tőle hősie merénye,
miként az árnyék rémitő a vadra.*
- 51 *De hogy e rémet szellemed ne félje,
tudd hát okát, miért én útra keltem,
mit hallottam, és szántalak meg érte.*
- 54 *Felfüggesztett valék sokakkal egyben,
midőn egy hölgy hívott, oly szép s oly áldott,
hogy nyomban óhaját kellett keresnem.*
- 57 *Szeme csillagnál is szebben sugárzott,
s beszélni kezdte, hön rebegve, halkán,
szóból angyal-zenére fűzve láncot.*
- 60 *„Te mantovai, lélek árnyalakban,
kinek híre a földet egyre járja
s világ végéig él, mert birhatatlan,*

- 63 egy hű barátom, nem szerencse társa,
a puszta völgyben téves útra lépett
és félelmében visszatérni vágyna;
- 66 talán már oly zavart, hogy íme, félek,
segítségem nem késve érkezett-e,
hiszen az égben róla így beszéltek.
- 69 Menj, vidd hát megbecsült szavad sietve,
és bármivel, mitől mentsége függhet,
segítsd szegényt, s hozz balzsamot sebemre.
- 72 Beatrice vagyok én, ki menni sürget;
onnan jövök, hová már vágyom újra,
s szerelmem készlet, hogy szóra hevüljek.
- 75 Ha ott leszek, az Úr elé borulva,
neved gyakran dicsérni nem felejttem.“
Elhallgatott, így szám folytatni tudta:
- 78 „Ó hölgy, oly tündöklő erényre, melyben
az alsó ég világából kitűnve
az emberfaj ragyog legékesebben,
- 81 parancsodat szavad kedvemre küldte,
s ha ott is jártam volna, telje késne;
tehetséged a többit hát kerülje.
- 84 De kérlek, add okát, hogy mitse félve
miért jövel e földalatti pontba
onnan, hová már vágysz, a tiszta térre?“
- 87 „Ha benső kívánságod — válaszolta —,
hogy ezt is értsd, hát sebtén elbeszélem,
e hely miért nem gerjeszt borzalomra.
- 90 Nem kell egyébtől félnünk semmiképpen,
csak oly dologtól, ami megsebezhet,
mert másban nincs erő, hogy bajt idézzen.
- 93 Az Úrtól nyertem azt a nagy kegyelmet,
hogy szörnyű sorsotok ne érjen engem
s e lángok vad hevétől el ne vesszek.
- 96 A nyájas hölgy fájlalta fönt a mennyben
a nagy veszélyt, hová most küldenélek,
s mely vétek is az Úr parancsa ellen.
- 99 Ő nyomban Luciát kérte hű segédnek,
mondván: »Oltalmadat várja epedve
szolgád, s hogy el ne hagyd most, arra kérlek.«
- 102 Lucia haragszik minden gyötrelemre,
indult tehát, hogy helyemet elérje
s az ősi Ráchel mellett megkereste.
- 105 »Beatrice — mondta —, Isten drága éke,
miért nem szánod azt, ki úgy imádott,
hogy érted tört a szürke rend fölébe?
- 108 Nem hallod-e, mint hív, a bús sirámot?
Nem látod-e, mint küzd gyilkos birokban
az árral, mely miként a tenger, álnok?
- 111 Nem volt a nagyvilágon más, ki jobban
rohant a hasznáért, kárát előzve,
ahogy e jó szavakra én futottam

- 114 boldog honomból le e mély gödörbe
s biztam magam nemes és bölcs szavadra,
mely érdemed, s annak, ki ismerője.“
- 117 S midőn elfordult, ezt tudtomra adva,
fényes szemében könnyek árja égett
s ez indulásomat gyorsabbra szabta.
- 120 Lejöttem óhaja szerint elébed
s elűztem utadból e dúvadat,
melyért a szép halmot még el nem érted.
- 123 Mi lesz tehát? Miért vagy ingatag?
Szíved miért rejt ennyi gyávaságot?
Miért nem szánod bátran el magad?
- 126 Hiszen az égi kertben három áldott,
nagylelkű hölgy vette kezébe sorsod,
s szavamban is reményre kell találnod.
- 129 Mint kis virágra éji fagy ha omlott,
s fonnyadtan, csukva vár fehér sugárra,
mitől kinyílik szárán s újra boldog,
- 132 ilyen volt hűlt erélyem változása;
szívem bátor buzgalma úgy felébredt,
hogy kezdtem is, magam mindenre szánva:
- 135 — Áldott, ki őrizóm volt, hogy ne féljek,
s kedves tőled, hogy mitse késlekedve
betöltötted ama igaz beszédet.
- 138 Szívembe annyi vágy tüzét vetette
komoly szavad a gyors elindulásra,
hogy első szándékom él újra benne.
- 141 Menj hát, mert mindkettőnknek egy a vágya,
uram vagy, mesterem és jó vezérem! —
Ezt mondtam. S majd, őt már indulni látva,
én is a baljós, zordon útra léptem.

Lőrinczi László fordítása

MAGYARÁZATOK

13. sor: Silvius nagy őse — Aeneas.
14—15. sor: Aeneas a legenda szerint élve ment át a másvilágra.
22. sor: Ez is, az is — Róma és a római birodalom.
27. sor: győzelmet szerző tetteket idézett — ti. Aeneas régi jóslatok alapján indult győztes háborúiba, s győzelmeiből nemcsak neki, hanem a pápaságnak is haszna származott, hiszen Róma lett a pápaság székhelye.
28. sor: Választott Edény — Pál apostol (a hit edénye).
52. sor: Felfüggesztett (sospeso) — akinek a sorsa még nem dőlt el, akinek az ítélete felfüggesztetett.
77. sor: alsó ég — amely akkori felfogás szerint a hold köréig terjed, s ebben helyezkedik el az élő világ.
83. sor: földalatti pontba — a poklot a Föld középpontjának tekintették.
84. sor: tiszta térre — mert a pokollal ellentétben az ég tiszta, tágas tér.
94. sor: A nyájas hölgy — Szűz Mária.
97. sor: Luciót — Szent Luciót, aki sokat szenvedett, mert megvakították.
108. sor: az árral — az élet zajlása, a veszélyes tévút.